

Pomen možnih svetov za analitično metafiziko

Maja Malec

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Povzetek

V prispevku se sprašujem o vlogi semantike možnih svetov pri rehabilitaciji metafizike znotraj analitične filozofije. Pri tem se navezujem na razmišljanje Marka Uršiča, da se je analitična filozofija z vpeljavo miselnih konstruktov, kot so »možni svet«, »čezsvetna identiteta« in »dvojniki«, vrnila k metafizični spekulaciji, ki jo je na svojem začetku hotela povsem izločiti. Opisem, katere so prednosti semantike možnih svetov in njene lastnosti, ki so prispevale k ponovni uveljavitvi metafizičnih vprašanj znotraj analitične filozofije. Na kratko predstavim metafiziko možnih svetov, ki se ukvarja predvsem z vprašanjem ontološkega statusa možnega sveta. Na koncu pa opozorim na nevarnost, ki spremlja pojasnjevanje modalnosti s pomočjo možnih svetov.

Ključne besede: analitična metafizika, modalnost, možni svetovi, Marko Uršič

The Significance of Possible Worlds for Analytic Metaphysics – Abstract

In this paper I examine the role played by possible worlds semantics in the rehabilitation of metaphysics within analytic philosophy. The starting point is Marko Uršič's claim that analytic philosophy, by introducing notions such as 'possible world', 'transworld identity' and 'counterparts', returned to metaphysical speculation after initially attempting to exclude it completely. I describe the advantages of possible worlds semantics and its features that contributed to the re-emergence of metaphysical questions within analytic philosophy. I outline the possible worlds metaphysics which mainly focuses on the ontological status of a possible world. Finally, I warn of the danger which comes with the explanation of modality in terms of possible worlds.

Keywords: analytic metaphysics, modality, possible worlds, Marko Uršič

Uvod

V *Zimi* (2015), zadnji knjigi tetralogije Marka Uršiča, filozof z imenom Bruno, avtorjev govorec, premišljuje o nevtralnosti analitične metode in o tem, kako uspešno se izogiba raznim spekulativnim in ideološkim slepilom, ter za primer vzame semantiko možnih svetov. Takole sprašuje svojega sogovornika Paula: »Mar se ni sodobna logika in z njo tudi analitična filozofija s svojimi 'možnimi svetovi', 'čezsvetno identiteto', 'dvojniki' in podobnimi pojmovnimi konstrukti sama vrnila k metafizični spekulaciji, ki jo je na začetku minulega stoletja hotela tako radikalno preseči?« Strinja se, da »so to le orodja, modeli«, ki jih je treba znati kritično uporabljati, vendar pa poudari, da je vsak teoretski model

vselej tudi že »stvar sama« in da »[n]ačin mišljenja vedno tudi določa in zamejuje domeno samih misli«. Težava analitične metode nasploh je v tem, da se na to pozablja, večina analitičnih filozofov pa nadalje ne vidi težave v tem, da njihova metoda izključuje zavest, dušo in duha. Kot poudari Bruno, »za analitičnega filozofa je zares resnično le tisto, kar je 'tam zunaj', ne pa tudi ali celo prvenstveno to, kar je 'tu znotraj'« (Uršič, 2015: 315).

Tu se ne bom neposredno ukvarjala z Brunovo splošno tezo, da se z analitično metodo raziskovanja ne da zajeti celotne resničnosti in da analitični filozofi ne prepoznavamo te inherentne težave naše metode, temveč se bom navezala na vprašanje, ali se analitična filozofija z možnimi svetovi vrača k metafizični spekulaciji, ki jo je v svojih začetkih poskušala radikalno preseči. Odgovor je pritrdilen, v analitični filozofiji so »metafizične spekulacije« spet prisotne, pri čemer pa ne gre (več) za nezavedno vračanje k prepovedanemu, izgnanemu, temveč za zavestno priznavanje legitimnosti metafizičnega razmišljanja, za rehabilitacijo metafizike znotraj analitične filozofije. In v tem prispevku bom pokazala, da je do tega prišlo vsaj v določeni meri prav po zaslugi semantike možnih svetov, ki jo v *Zimi* omenja Uršičev Bruno.

Od zavračanja metafizike do njene rehabilitacije znotraj analitične filozofije

Nedvomno danes v analitični filozofiji metafizične razprave niso nič neobičajnega, razpravlja se denimo o substancah in esencah, univerzalijah in partikularijah, realizmu in antirealizmu, obstoju in identiteti, prostoru in času, vzročnosti in zakonih narave, dogodkih in procesih, jazu in duhu, problemu svobodne volje, pa o modalnosti in možnih svetovih itd. Pri tem se filozofi vsekakor poslužujejo analize misli in jezika, metode *par excellence* analitične filozofije, ne branijo pa se niti spekulativnih metod, kot so razmišljanje v naslonjaču, miselno eksperimentiranje, zanašanje na intuicije, niti empiričnih metod.

Začetki analitične filozofije so bili dokaj drugačni in takrat izraza »analitična metafizika« ne bi sprejeli z razumevanjem. Utemeljitelji sodobne simbolne logike, Frege, Russell in Wittgenstein, so pokazali uporabnost logične analize jezika, še posebej pri razkrivanju načinov, na katere nas jezik lahko zavaja oziroma zakriva svojo pravo, logično obliko. Frege je z njeno pomočjo elegantno odgovoril na vprašanje, kaj je število, Russellu je predstavljala osrednjo filozofsko metodo, s katero je iz ontologije odstranjeval problematične entitete (teorija določnih opisov), Wittgenstein pa jo kar izenači s filozofijo, katere naloga je po njegovem prav kritika jezika, tj. pojasnjevanje, kaj je in česa ni mogoče misliti (in izreči) v znanosti. In čeprav se sami niso odpovedali metafizičnim temam in tezam – logični atomizem je nedvomno metafizična teorija –, so gotovo prispevali k temu, da je v analitični filozofiji v prvi polovici prejšnjega stoletja prišlo do »lingvističnega obrata«, s katerim je jezik postal osrednja tema filozofije.¹ Naloga filozofije je

1 Več o tem v Malec (2019).

analiza jezika (pozneje pa tudi neposredno misli in pojmov kot njenih temeljnih gradnikov), kajti to naj bi bil edini način, prek katerega v filozofiji sploh lahko pridobimo znanje o samem svetu in njegovi naravi. Metafizika nam pri tem ne more pomagati, saj se, kot se pritoži Dummett, zanaša na »apriorno sklepanje« (1991: 1).

Predstavniki logičnega pozitivizma, ki je bil močno razširjen v tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja, so bili še posebej sovražni metafiziki. Po njihovem je raziskovanje s pomočjo empiričnih metod rezervirano za znanost, filozofiji pa ostane predvsem razreševanje nesporazumov, ki so posledica napačne rabe jezika. Apriorno metodo lahko namreč uporabimo le, ko gre za analitične resnice, nikakor pa ne za odkrivanje sintetičnih resnic. Stavki metafizike, ki naj bi govorili o bistveni oziroma nujni naravi sveta, pa so nedvomno sintetični. Ker torej njihove resničnosti ne moremo preveriti s pomočjo analize, z empiričnimi metodami pa tudi ne, so proglašeni za nesmiselne, metafizika pa je izločena iz filozofije. Logični pozitivisti so sicer kmalu sami zašli v težave, saj lastnih temeljnih načel nikakor niso mogli verificirati oziroma falsificirati, kar je pomenilo, da ta niso empirično preverljiva. Ker pa očitno niso niti analitične resnice, so po njihovih lastnih kriterijih pristala v kategoriji zaničevanih metafizičnih tez. Tega seveda ni bilo mogoče kar spregledati in logični pozitivizem je bil postopoma opuščen. V povojnem času prevladuje filozofija običajnega jezika, ki pa ni bila nič manj sumničava do metafizike, očitala ji je predvsem odmaknjenost od običajnih kontekstov rabe, ki v resnici določajo pomen besed.

Do nekakšne rehabilitacije metafizike potem pride v začetku šestdesetih let. Strawson razvije »opisno metafiziko«, katere cilj je sistematična določitev najsplošnejših kategoričnih oziroma strukturnih potez pojmovne sheme, na kateri temeljita naš govor in razmišljanje o svetu (Strawson, 1996). Tu gre sicer za dokaj omejeno razumevanje metafizike, saj Strawson ostaja znotraj začrtanega okvira misli oziroma jezika. Podobno razmišlja tudi Dummett (1991), ki meni, da je naloga metafizike s pomočjo analize jezika ugotoviti, kaj mislimo, če rečemo, da je nekaj stvar, predmet, fikcija, bistvo itd. K rehabilitaciji metafizičnih vprašanj je prispeval tudi Quine (1963) s preučevanjem ontoloških zavez, ki sledijo iz sprejetja določenega diskurza. V ontologijo smo upravičeni sprejeti tiste vrste entitet, ki nastopajo kot vrednosti vezanih variabel stavkov diskurza. Tako sam sprejme obstoj množic oz. razredov, ker matematični diskurz predpostavlja njihov obstoj, sama matematika pa je nepogrešljiva v naravoslovnih znanostih. So pa to edine abstraktne entitete, ki jim priznava obstoj, pa še te v nadaljevanju izenači z njihovimi ekstenzijami, ki sestojijo iz konkretnih individuov. Tako kot Strawson pa tudi on vztraja znotraj konteksta jezika, le da se pri upravičevanju metafizičnih trditev bolj navezuje na znanost (obstajajo tiste entitete, h katerim nas zavezujejo naše najboljše znanstvene teorije), in ne toliko na naše običajno mišljenje in govor.²

2 Glej tudi Loux in Zimmerman (2005).

Vendar pa smo še vedno daleč od današnjega splošno razširjenega razumevanja metafizike v analitični filozofiji kot samostojne discipline, ki ne ostaja zgolj znotraj okvira misli oziroma jezika, temveč se drzno podaja v raziskovanje samega bista sveta, pri čemer nima nobenih zadržkov glede uporabe spekulativnih metod, navkljub pozitivizmu, filozofom običajnega jezika ter navsezadnje samega Kanta in njegove zavrnitve tradicionalnih metod metafizike v *Kritiki čistega uma* (1781). Kako smo od tam dospeli sem, kjer smo, kot se denimo sprašuje Williamson (2014)? Kot rečeno, sama menim, da je pri tem pomembno vlogo odigral razvoj semantike možnih svetov v modalni logiki. Ta se je izkazala kot zelo pripravno orodje, s katerim so si v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja pomagali pri obravnavi številnih problemov z zelo različnih področij. V veliki meri je bilo to videti zgolj kot nadaljevanje Quinovega projekta, je pa obenem pojem možnega sveta kar klical po metafizičnih interpretacijah in razširitvah. Kar naenkrat so številni analitični filozofi razpravljali o ontološkem statusu možnih svetov³ in zavračanje metafizičnih vprašanj znotraj analitične filozofije ni bilo več tako samoumevno, kot je bilo dotlej.

Semantika možnih svetov in njihova uporabnost

V nasprotju z logiko prvega reda, ki je odigrala tako pomembno vlogo pri vzpostavitvi analitične filozofije, je modalna logika intenzionalna. Sodobna modalna logika se je pravzaprav začela kot kritika »materialne implikacije« v standardni logiki⁴ – C. I. Lewis je izoblikoval pet sistemov, ki se razlikujejo po stopnji 'striktnosti' implikacije in z njo povezanih modalnosti (Lewis, 1918; Lewis in Langford, 1959); iz njegovega sistema S5 izhaja tudi sistem predikatne modalne logike Ruth Barcan Marcus (Barcan, 1946). Vsi ti sistemi so bili zgrajeni aksiomatsko, manjkala pa jim je formalna semantika, ki bi podala ustrezne interpretacije formul oz. določila njihove pomene, definicijo veljavnosti in dokazala, da je sistem zdrav in popoln, ter sploh omogočila povezavo teh formalnih sistemov s konkretnimi modalnimi pojmi.

Te naloge se je lotil Rudolf Carnap, in sicer s tem, da evalvira stavke kot resnične oziroma neresnične v opisih stanj (ang. *state-descriptions*), ki jih primerja z Leibnizevimi možnimi svetovi in Wittgensteinovimi možnimi stanji stvari. Pri opisih stanj gre pravzaprav za maksimalne modele: za vsak atomarni stavek A velja, da opis stanja o vsebuje ali A ali njegovo negacijo $\neg A$; opis pa vsebuje le vse atomarne stavke oziroma njihove negacije in nobenih drugih stavkov (1947: 9). Imamo torej nespremenljiv nabor elementarnih stavkov, vsak opis stanja pa predstavlja eno izmed možnih kombinacij teh elementarnih stavkov (oz. njihovih negacij), pri čemer natanko eden izmed opisov opiše

3 Tipičen primer je zbornik *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality* (Loux, 1979).

4 Več o tem v Uršič, 1987a in 1987b.

»dejansko stanje vesolja« (*Ibid.*: 10). Modalni operator »nujnost«, »N«, bere kot logično nujnost. Ta se običajno pripiše propoziciji A , če in samo če je njena resničnost utemeljena zgolj z logičnimi razlogi in ni odvisna od kontingentnih dejstev. Carnap meni, da je to razumevanje zelo blizu njegovi »L-resnici«, zato logično nujnost in L-resnico izenači: za vsak stavek A velja, $N(A)$ je resničen, če in samo če A je L-resničen. L-resnica pa mu pomeni isto kot analitičnost, zato: stavek A je L-resničen v sistemu S , če in samo če je resničen v S na tak način, da je mogoče njegovo resničnost ugotoviti zgolj na podlagi semantičnih pravil sistema S , tj. ne da bi se morali sklicevati na zunajjezikovna dejstva (*Ibid.*: 174). To idejo pa formalno izraža definicija L-resnice: stavek A je L-resničen, če in samo če je resničen v vseh opisih stanj; to nadalje pomeni, da je $N(A)$ resničen, če in samo če je resničen v vseh opisih stanj. Carnap tako modalna operatorja »nujnost« in »možnost« obravnava kot kvantifikatorja čez opise stanj: »nujnost« kot univerzalni kvantifikator (resničnost v vseh opisih stanj), »možnost« pa kot eksistenčni kvantifikator (resničnost v vsaj enem opisu stanja). To je bila zelo pomembna inovacija, ki je omogočila ekstenzionalno obravnavo teh operatorjev.

Carnapovo razumevanje intenzij kot funkcij, ki določajo ekstenzije, je bilo bistveno za nadaljnji razvoj intenzionalne semantike. Tudi opisi stanj so zelo podobni današnjim modelom, vendar pa je pomembna razlika med njegovo semantiko in semantiko možnih svetov v tem, da Carnap ne razlikuje med modeli in svetovi. Zanj je namreč množica svetov kar množica vseh opisov stanj, zaradi česar so nemodalne formule, ki so resnične v vseh teh svetovih, ravno L-resnične formule in ni mogoče, da bi dva različna svetova vse nemodalne formule evalvirala enako – v kontekstu semantike možnih svetov bi rekli, da so Carnapovi svetovi istovetni z modeli (Leitgeb in Carus, 2020: F.). Zaradi tega pa tudi operator N lahko izraža le logično oz. semantično nujnost. Dejansko je imel Carnap že s tem težavo, saj je moral vpeljati pomenske postulate, da bi izključil L-nemogoče opise stanj, torej opise stanj, ki so konsistentni, a vsebujejo semantično nezdružljive elementarne stavke; tak primer sta recimo atomarni stavek » o je okrogel« in atomarni stavek » o je trikoten«. Sama logika stanja, ki bi vsebovalo ta dva stavka, ne prepoveduje, upoštevati je treba pomena obeh izrazov in njuno umestitev v naši pojmovni shemi. Prav tako pa je njegova semantika ustrezala le sistemu $S5$.

Opisane pomanjkljivosti je odpravil Saul Kripke, ki je konec petdesetih in v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja v najbolj izčiščeni obliki predstavil semantiko možnih svetov (npr. Kripke, 1959, 1963). Jasno je razločil med semantičnimi modeli in svetovi v določenem modelu.⁵ Postavil je semantični okvir $\langle G, K, R \rangle$, kjer je K množica možnih svetov, G je dejanski svet, ki je tudi sam element množice K , R pa je relacija med svetovi, Kripke jo imenuje relativna možnost. Določen model sedaj vsaki atomarni formuli v

5 Ti so pravzaprav lahko člani katere koli arbitrarno izbrane množice objektov in ne zgolj možni svetovi, kar je v nadaljevanju omogočilo še številne druge aplikacije.

vsakem svetu pripiše resničnostno vrednost. Formule tako niso resnične ali neresnične nasploh, ampak glede na nek možni svet. To, skupaj s samo uvedbo možnih svetov, omogoči nov način definiranja resnice za modalne stavke, pri čemer sta modalna operatorja spet razumljena kot kvantifikatorja čez svetove. Stavek $\Diamond A$ je resničen samo, če je A resničen vsaj v enem možnem svetu, $\Box A$ je resničen samo, če je A resničen v vseh možnih svetovih. Še večjo širino interpretacije pa omogoči relacija R , ki določa, kateri svetovi so relativno možni glede na neki svet, oz. kateri svetovi so dostopni nekemu svetu, s čimer lahko formuliramo še druge semantike, v katerih vsi svetovi niso dostopni drug drugemu, kot je to v semantiki za S5.⁶

Številni modalni sistemi so tako dobili formalno semantiko in s tem formalno potrditev, hkrati pa so bili tudi poenoteni znotraj istega okvira. To je v nadaljevanju vodilo k povezovanju posameznih formalnih sistemov s konkretnimi vrstami modalnosti, ki so tako pridobile na razumljivosti, ne nazadnje zaradi boljšega razumevanja njihove umestitve znotraj mreže vseh modalnosti. Nasploh se je semantika možnih svetov izkazala za zelo elegantno in prilagodljivo orodje, ki je v taki ali drugačni obliki uporabno na različnih področjih znotraj filozofije kot tudi izven nje, recimo v lingvistiki in računalništvu. Če se omejimo zgolj na filozofijo – poleg analize različnih modalnosti –, se jo lahko uporabi pri razlagi intenzionalnih entitet, kot so lastnosti, relacije, esence stvari oz. esencialne in akcidentalne lastnosti, propozicije, dogodki, pa togih označevalcev, zakonov, protidejstvenikov, supervenience, vzročnosti, verjetnosti. Nadalje, modalni argumenti so v filozofiji vseprisotni in če jih prevedemo v jezik možnih svetov, velikokrat postanejo razumljivejši, prepričljivejši, hitreje pa se tudi opazi morebitna šibka mesta v argumentaciji ter sporne predpostavke.

Analitični filozofi so možne svetove pograbili z obema rokama. Navsezadnje gre za formalno analizo, ki je zelo natančna, a tudi intuitivna, saj idejo o možnih svetovih srečamo že pri Leibnizu. Vključitev možnih svetov v model je omogočila bolj fleksibilno obravnavo modalnosti, saj med njimi razlikujemo tako, da določimo možne svetove, čez katere kvantificiramo: ti so logično ali semantično možni (pri prvih gre za konsistentnost, pri drugih za pomensko združljivost), lahko pa tudi metafizično, naravno, etično ali epistemsko možni svetovi, če omenim le nekaj najbolj pogostih. Naenkrat ni bilo več samoumevno, da nujnost sovпада z analitičnostjo, da je vprašanje modalnosti razrešljivo zgolj znotraj jezika. Modalnost se da razumeti kot dimenzijo realnega sveta – to, da je Aristotel nujno človek, je res, a ne zaradi pomenov izrazov 'Aristotel' in 'človek', ki nastopata v stavku, s katerim izrazimo propozicijo, temveč zaradi same narave teh stvari. Preprosto ni mogoče, da bi Aristotel obstajal in ne bi bil človek, zato sta ta propozicija in stavek, ki jo izraža, nujno resnična. Tu gre za objektivno, realno nujnost, za katero

6 Stavki $\Box A$ je resničen v možnem svetu w , če in samo če je A resničen v vsakem možnem svetu w' , ki je dostopen iz w . Stavki $\Diamond A$ je resničen v možnem svetu w , če in samo če je A resničen v vsaj enem možnem svetu w' , ki je dostopen iz w .

se je uveljavilo poimenovanje metafizična nujnost. Prejšnja trditev se v prevodu v jezik možnih svetov glasi takole: Aristotel je v vseh (metafizično) možnih svetovih (v katerih obstaja) človek.

Sama semantika možnih svetov je nevtralna in ne daje prednosti ne tej ne oni modalnosti, najbrž pa ni presenetljivo, da je v nadaljevanju k vzpostavitvi metafizične modalnosti kot temeljne pomembno prispeval prav Kripke. V razpravi *Imenovanje in nujnost* (2000) je najprej poudaril, da 'nujno', 'analitično' in 'a priori spoznavno' ne pomenijo bolj ali manj istega, kot se je običajno predvidevalo, saj je prvi pojem metafizičen, drugi jezikoven, tretji pa epistemski, v nadaljevanju pa poskuša pokazati, da niti ni nujno, da vedno nastopajo skupaj. Predvsem poskuša pokazati, da obstajajo tako nujne resnice, ki jih lahko vemo le *a posteriori* (npr. »Voda je sestavljena iz H₂O«), kot tudi kontingentne resnice, ki jih lahko vemo *a priori* (npr. »Palica S je dolga en meter«; S je namreč prameter v Parizu, ki določi to dolžino). Pri prvem je bil sicer bolj uspešen kot pri drugem. Sčasoma se je uveljavilo prepričanje, da je metafizična modalnost dimenzija realnosti, ki se sicer odraža v naši pojmovni shemi, ni pa utemeljena v njej; z jezikom jo opišemo, ne pa vzpostavljamo. Seveda je mogoče zagovarjati tudi nasprotno stališče, ni pa to več samoumevno, kot je bilo recimo še Carnapu. Metafizična vprašanja postanejo spet relevantna in jezikovna oz. pojmovna analiza ni edini niti primarni način, na katerega lahko poiščemo odgovore nanje.

Spremembe v obravnavi modalnosti vplivajo celo na Quina, ki je znan kot velik kritik modalne logike nasploh, še posebej pa predikatne modalne logike (kvantifikacije v modalne kontekste). Po njegovem so modalni pojmi nejasni in pri njihovi pojasnitvi se ne moremo izogniti krožnosti in kršitvam osnovnih načel, zato bi jih bilo treba izločiti iz našega (znanstvenega) besednjaka. V Lewisovi striktni implikaciji je prepoznal nadaljevanje mešanja rabe in omembe iz *Principia Mathematica* Russlla in Whiteheada, še posebej pa je nasprotoval kvantificirani modalni logiki, ki da jo je nemogoče formalizirati na način, ki bi bil koherenten. Po vzpostavitvi semantike možnih svetov je sčasoma opustil formalne očitke in preusmeril svojo kritiko na sam pojem možnega sveta, ki po njegovem ni razumljiv oziroma, v najboljšem primeru, ni sprejemljiv⁷ (Quine, 1976a, 1976b).

Metafizika možnih svetov

Na ta način se je formalno raziskovanje modalnosti naravno prelilo v metafizično vprašanje o ontološkem statusu možnih svetov. O čem torej govorijo modalne sodbe? Kaj so ti možni svetovi?

Literatura o tem problemu je precej obsežna, z njim se je veliko ukvarjalo v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Naj tu omenim le nekaj izmed predlaganih

7 Zanimiv prikaz razvoja Quinove kritike poda Ruth Barcan Marcus (1993), ki je bila ena izmed tarč njegove, pogosto pikre, kritike.

rešitev. Možni svet je lahko razumljen kot pravi svet, tj. konkretno prostorsko-časovno povezano območje (Lewis), kot celovit način, kako bi stvari lahko bile (Stalnaker), maksimalno možno stanje stvari (Plantinga), kot možno stanje sveta ali protidejstvena situacija (Kripke), kot svetovna knjiga, celovita konsistentna množica propozicij (Adams) ali ena sama svetovna propozicija (Fine), kot alternativna kombinacija osnovnih gradnikov dejanskega sveta (Cresswell), kot rekombinacija atomarnih stanj stvari (Skyrms), kot neke vrste fikcija (Armstrong, Rosen).⁸

Predlogi torej segajo od zelo konservativnih, kjer so možni svetovi zgolj rekombinacije gradnikov našega sveta – tu bi lahko dodali Carnapove opise stanj (maksimalno konsistentne razrede stavkov) –, pa do takih, kjer so možni svetovi identificirani s tako ali drugačno abstraktno entiteto – logični pozitivisti bi bili nedvomno ogorčeni nad tem razpletom. Ironija pa je, da je modalni realizem Davida Lewisa (1986) od vseh najbolj radikalen predlog. Lewis si ga je zamislil kot nadaljevanje Quinovega projekta, od Quina se odmakne le v tem, da pripozna pomembno vlogo, ki jo imajo modalni pojmi tako v našem vsakdanjem življenju, kjer si, recimo, zamišljamo različne scenarije bližnje prihodnosti, ki nam služijo kot osnova za naše delovanje, kot tudi v znanosti, kjer denimo fiziki ugotavljajo, kaj je fizično možno in kaj ni. Modalnih pojmov iz svoje teorije zato ne izključi, kot je to storil Quine, jih pa pojasnjuje na nemodalen način, tj. zvede jih na nemodalno osnovo. Gre za kvantifikacijo čez možne svetove, ki pa so iste vrste kot naš svet (maksimalna prostorsko-časovno območja, ki so vzajemno prostorsko-časovno in vzročno izolirana), torej vesolja, in kot taka ne potrebujejo neke posebne razlage. Od našega sveta se ti svetovi razlikujejo le v tem, da niso dejanski, namreč za nas. Je pa vsak svet dejanski za svoje prebivalce, kajti za vsakogar je dejanski tisti svet, v katerem prebiva, vsi drugi pa so zanj možni svetovi. Za Lewisa potemtakem ne obstaja neka ontološka razlika med dejanskostjo in možnostjo: vsak način, kako bi svet lahko bil, določa, kako nek svet tudi resnično je (*Ibid.*: 2). Tu se kaže povsem empiricističen pristop k modalnosti – Lewis prizna, da se nujnosti in možnosti ne da utemeljiti v dejstvih našega sveta (tak empiricističen projekt ne more uspeti), zato pa napolni »logični prostor« s številnimi konkretnimi svetovi (vesolji), ki so ustrezna osnova, na katero se reducirata nujnost in možnost.

Lewis priznava, da je njegova teorija nevsakdanja in da je najbolj pogosta reakcija nanjo »nejeverno strmenje« (*Ibid.*: 133). In kako se Lewis spopade s tem nejevernim strmenjem oziroma kako nasploh upravičuje svojo teorijo, ki jo po mnenju mnogih neupravičeno imenuje 'modalni realizem'?⁹ Uporabi nekoliko prilagojeno Quinovo strategijo: ontološke zaveze ne določa najboljša znanstvena teorija, temveč celotna teorija. Pri njeni

8 Za več informacij o nekaterih omenjenih teorijah gl. Loux (1979), bolj splošen pregled nad možnimi teoretičnimi pozicijami pa Divers (2002).

9 Plantinga pripomni, da je Lewis pravzaprav modalni redukcionista in da je »modalni realist in/ali realist glede možnih svetov na približno enak način, kot je Ockham realist glede univerzalij: namreč, sploh ni« (1987: 189).

izgradnji pričnemo pri naših zdravorazumskih intuicijah in jih poskušamo preurediti v koherentno teorijo. Pri tem nas seveda vodi konservatizem, poskušamo ohraniti čim več začetnih intuicij, vseh pa žal ne moremo, saj moramo upoštevati tudi druge teoretične zahteve, kot so koherentnost, enostavnost, enotnost, varčnost. Kar se tiče modalnega realizma, Lewis meni, da je uspel najti pravo ravnotežje med teoretičnimi koristmi in stroški, ki pa se običajno seveda plačujejo v ontološkem 'denarju'. Naša najboljša teorija pač zahteva obstoj mnogih svetov, ki se ontološko ne razlikujejo od našega, in to ceno je sam pripravljen plačati. Svojo teorijo možnih svetov najbolj celovito predstavi v delu *On the Plurality of Worlds* (1986) in njegova utemeljitev je impresivna, v teoriji poenoti številne modalne pojme in jih pojasni zgolj s pomočjo pojma resnice in pojma možnega sveta ter pokaže uporabnost modela pri pojasnjevanju številnih pojmov z drugih področij.

Nejeverno strmenje sicer ostaja, je pa zanimivo, da številni komentatorji, ki menijo, da je Lewisova teorija v nasprotju z zdravo pametjo, v nadaljevanju vendarle poudarjajo, da pa je edini, ki je uspel reduktivno pojasniti modalnost, kot da je to nekaj, kar se pričakuje od vsake teorije modalnosti. V resnici tisti, ki možne svetove istovetijo z neko abstraktno entiteto, večinoma ne trdijo, da je njihov cilj redukcija. Stalnaker, ki zagovarja stališče, da so možni svetovi preprosto celotni načini, kako bi svet lahko bil, pravi, da se brez težav strinja z Lewisom, da te vrste predlogi, kakršen je njegov, ne morejo podati reduktivne analize modalnih pojmov. A takoj doda, da se mu zdi, da »so modalni pojmi temeljni pojmi, podobno kot resnica in eksistenca, ki se jih lahko odstrani zgolj tako, da se jih popači. Takih pojmov se ne pojasni z zvajanjem na nekaj drugega, temveč z izgradnjo teorij z njihovo pomočjo« (2003: 7). Tu gre za eksplikacijo, šibkejši tip razlage, ki pa ni, kot opozarja Šuster, brez vrednosti, saj nam prikaže strukturo modalnega pojma in pa njegovo zvezo s sorodnimi pojmi (2000: 94).

Ali je metafizično modalnost treba zvesti na nekaj drugega ali pa je temeljni aspekt realnosti, ki ga je mogoče le eksplicirati, ne pa 'odstraniti'? To je temeljno vprašanje, na katerega pa se je v obdobju, ko so bili možni svetovi najbolj popularni (sedemdeseta in osemdeseta leta), dostikrat pozabilo. Tu se po mojem mnenju lepo razkrije nevarnost, ki jo predstavlja semantika možnih svetov. Zaradi njene formalne elegancije, poenotene analize vseh modalnosti se zlahka pozabi, da gre vendarle samo za orodje, ki nam je v pomoč pri iskanju metafizičnih odgovorov, ne more nam pa kar sama priskrbeti končnega odgovora. Nadalje se zaradi njene formalnosti, ki daje vtis objektivne nepristranosti, zlahka pozabi, da tisti, ki se je poslužuje, pristopa k 'stvari' z določenimi metafizičnimi, teoretičnimi predpostavkami, ki temeljno določajo, kako jo uporabi in kakšne cilje sploh zasleduje.

Stalnaker se tega zaveda, ko pravi, da mu »aparatus možnih svetov ne predstavlja metafizike, temveč okvir, znotraj katerega lahko vsak predstavi svoje [metafizične] zaveze, in kjer se pojasnijo razlike med ljudmi, ki imajo nasprotne zaveze« (2003: 8). Podobno Kripke svari pred napačnim verjetjem, da nam bodo sami možni svetovi dali

»reduktivno analizo v katerem koli filozofsko pomembnem smislu, to je, da bodisi z epistemološkega bodisi z metafizičnega vidika odkrivajo zadnjo naravo modalnih operatorjev, propozicij itd., ali da jih 'pojasnjujejo'.« Pojem 'možni svet' je sicer utemeljen v naših običajnih predstavah o modalnosti, vendar pa se pojavi šele »na veliko višji in poznejši ravni abstrakcije«. Nasploh pa: »V praksi nihče, ki ne more razumeti ideje možnosti, ne bo razumel ideje 'možnih svetov'.« (Kripke, 2000: 20, op. 18) Takšna, bolj previdna ocena pomena možnih svetov je danes splošno uveljavljena in raziskovalci modalnosti se v zadnjih tridesetih letih bolj kot vprašanju ontološkega statusa možnega sveta neposredno posvečajo vprašanju o naravi same modalnosti in o njenih povezavah z drugimi aspekti realnosti, seveda pa formalna analiza s pomočjo možnih svetov ostaja orodje analitičnih metafizikov.

Sklep

V tem prispevku sem sledila razvoju analitične filozofije od njenih pozitivističnih začetkov do danes, pri čemer sem se osredotočila na spremenjeno vrednotenje metafizike. Če se je sama analitična filozofija dobesedno začela z izgonom metafizike, z zelo ozkim razumevanjem filozofije, ki so jo bolj ali manj istovetili z analizo jezika in katere glavna naloga naj bi bila razreševanje jezikovnih nesporazumov, je za sodobno analitično filozofijo značilna velika raznolikost pristopov in obravnavanih tem, tudi metafizičnih. Sama sem kot enega izmed ključnih dejavnikov pri ponovni uveljavitvi metafizike prepoznala razvoj semantike možnih svetov za modalno logiko. Ta je omogočila enotno obravnavo različnih modalnosti, predvsem pa njihovo realistično obravnavo. Modalnost se je odcepila od jezika, avtonomna metafizična obravnavo je postala spet mogoča, in sicer podprta z močnim formalnim orodjem. Neposredni rezultat te spremenjene situacije so bile številne metafizične teorije o ontološkem statusu možnih svetov pa tudi o možnih individuih, ki nastopajo v semantiki za predikatno modalno logiko. Z današnjega stališča se morda zdi, da so takratni metafiziki polagali prevelike upe v možne svetove – okvir možnih svetov nam lahko pomaga pri formulaciji problemov in rešitev, dokončnih odgovorov o modalnem značaju sveta pa nam ne more dati. Je pa takratno navdušenje nad možnimi svetovi nedvomno prispevalo k »realističnemu obratu« ne samo pri obravnavi modalnosti, ampak tudi pri drugih pojavih. Danes je metafizika znotraj analitične filozofije prav tako spoštovana disciplina, kot sta filozofija jezika in filozofija duha. In če se za konec vrnem k Uršičevemu Brunu in njegovi pripombi o omejenosti analitične metode. Analiza jezika gotovo ostaja pomembna metoda v sodobni analitični filozofiji, danes smo priča tudi razvoju drugih formalnih metod, so pa v uporabi tudi druge vrste raziskovanja, tako da »analitična metoda« ni ena sama, temveč jih je več; med njimi so tudi take, ki niso »analitične« v ožjem pomenu besede, kar zagotavlja tako širino kot raznovrstnost analitične filozofije.

Literatura

- Barcan, R. (1946). »A Functional Calculus of First Order Based on Strict Implication«. *The Journal of Symbolic Logic*, 11, str. 1–16.
- Barcan Marcus, R. (1993). »A Backward Look at Quine's Animadversions on Modalities«. V Barcan Marcus, R., *Modalities: Philosophical Essays*, Oxford: Oxford University Press.
- Carnap, R. (1947). *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Divers, J. (2002). *Possible Worlds*. New York: Routledge.
- Dummett, M. (1991). *The Logical Basis of Metaphysics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Kripke, S. A. (1959). »A Completeness Theorem in Modal Logic«. *The Journal of Symbolic Logic*, 24, str. 1–14.
- Kripke, S. A. (1963). »Semantical Analysis of Modal Logic I: Normal Modal Propositional Calculi«. *Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik*, 9, str. 67–96.
- Kripke, S. A. (2000). *Imenovanje in nujnost*. Prev. Vučko, B. in Šimenc, M. Ljubljana: Krtina.
- Leitgeb, H. in Carus, A. (2020) »Rudolf Carnap«. V Zalta, E. N. (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition). <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/carnap/>
- Lewis, C. I. (1918). *A Survey of Symbolic Logic*. Berkeley: University of California Press.
- Lewis, C. I. in Langford, C. H. (1959). *Symbolic Logic*. Second Edition. New York: Dover Publications.
- Lewis, D. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Loux, M. J. (ur.) (1979). *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca in London: Cornell University Press.
- Loux, M. J. in Zimmerman, D. W. (2005). »Introduction«. V Loux, M. J. in Zimmerman, D. W. (ur.), *The Oxford Handbook of Metaphysics*, New York: Oxford University Press, str. 1–7.
- Malec, M. (2019). »Frege, Russell in Wittgenstein o ontološkem statusu in apriornosti logike«. V Markič, O. in Malec, M. (ur.), *Filozofska pot Andreja Uleta*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, str. 109–123.
- Plantinga, A. (1987). »Two Concepts of Modality: Modal Realism and Modal Reductionism«. *Philosophical Perspectives*, 1, *Metaphysics*, str. 189–231.
- Quine, W. v. O. (1963). »On What There Is«. V Quine, W. v. O., *From a Logical Point of View: 9 Logico-Philosophical Essays*, Second edition, revised, New York: Harper Torchbooks, str. 1–19.
- Quine, W. v. O. (1976a). »Three Grades of Modal Involvement«. V Quine, W. v. O., *The Ways of Paradox and Other Essays*, Revised and enlarged edition, Cambridge: Harvard University Press, str. 156–174.
- Quine, W. v. O. (1976b). »Worlds Away«. *The Journal of Philosophy*, 73, str. 859–863.
- Stalnaker, R. C. (2003). »Introduction«. V Stalnaker, R. C., *Ways a World Might Be: Metaphysical and Anti-metaphysical Essays*, Oxford in New York: Oxford University Press, str. 1–22.
- Strawson, P. F. (1996). *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London in New York: Routledge. (Prvič izšlo leta 1959.)

- Uršič, M. (1987a). »Poskus vrnitve k vsebini: alternativna logika C. I. Lewisa«. V Uršič, M., *Matrice logosa: filozofsko-logični eseji in študije*, Ljubljana: DZS, str. 50–63.
- Uršič, M. (1987b). »Intenzionalne implikacije«. V Uršič, M., *Matrice logosa: filozofsko-logični eseji in študije*, Ljubljana: DZS, str. 65–79.
- Uršič, M. (2015). *Štirje časi: filozofski pogovori in samogovori. Zima: četrti čas. Preludij: O sencab.* Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Williamson, T. (2014). »How Did We Get Here from There? The Transformation of Analytic Philosophy«. *Belgrade Philosophical Annual 2014*, 27, str. 7–37.